

88 ОЖМ

**БАШТАПКЫ
БОЛУШТЫ
ДЬЕТИРЕРИН БИЛ**

Краевой издательство
«Алтайская правда»
Барнаул—1941

218

Ойрот.

1-26

Т. П. МАСЛИНКОВСКИЙ

1-кы ранг военврач

БАШТАПКЫ БОЛУШТЫ
ДЬЕТИРЕРИН БИЛ

КРАЕВОЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
«АЛТАЙСКАЯ ПРАВДА»
БАРНАУЛ—1941

КАЧАНДА БОЛЗО НЕНИ УНДУБАСКА КЕРЕКТЮ

Ооруй берген кижиге болуш дьетирип турган кажыла кижиге, мындый ээжилерди кату билип, ундубаска керек.

Шакпырабагар. Ончозын тюрген, бюджетчилю, дьалтаныш дьок база энчю эдигер.

Ооруй берген кижиден' туура улусты дьайладыгар. Слерге болуш дьетиргедий ле кижини артырыгар.

Ооруй берген кижини кичееп адьыктагар, онын' турумын бойыгарга дьартап алыгар. Ол нени керексип турганын, бодоп алыгар.

Болуш эдерине керектю средстволорды колго дьууктан', ол дьеринен' таап алыгар. Бу керекте кёбинче тапкырыгар эзенигер.

Слер дьан'ыскан болзогор эмезе врачка ийер аргагар дьок болзо, врачты алдырыгар, эмезе оору кижини, дьюкле баштапкы булушты дьетиреле, врачка ийигер.

ШЫРКАЛАТКАН КИЖИГЕ БАШТАПКЫ БОЛУШТЫ КАНАЙДА ДЬЕТИРЕР

Шырканын' дьеткери неде

Шырка эки шылтактан' дьеткерлю.

Ого микробалар ёдёлё, ирин'тидерине аргалу.

Мынызы эмдеерин кючсиндирип, оорунын'

ёйин узадып, ооруй берген кижинин' дьюрюми-не де тура берер.

Кажыла шырка кансызылу. Бир дьаан ученый мынайда айткан: «Агып турган кан — ол барып дьаткан дьюрюм».

Шак мынан' улам кажыла шырканы тан'ар керек — бу дьан'ыс ёйдё оны микробалардан' бектеп салар база шыркаткан кансызаачы, кан агаачы тамырларды дьапшыра базып, дьаап салар. Андый некелтелерге кару береечи тан'у, дьапшыра базаачы деп айдылар.

Тан'уга дьараар материал

Тан'у эдер материал кыялтазы дьок ару, бойында микробалар тутпай турган болор учурлузы, дьарт, онон' ёскё тан'у бойы шырканын' заражениезинин' чыгыды болор. Микробаларын дьоголткон материал (оны «стерильный» деп адаар) аптекаларда садылып дьат. Ол, ватно-марлевый дьастыгаштардан' ла бинттен' турган, тан'у эдер пакет болуп дьат.

Андаый пакет слердин' колугарга дьуук дьок болгон болзо, ару, алдында тузаланбаган, дьуукта утюгла тюзеткен коларткышла, платла, ару чамчала тузаланарга кем дьок.

Дьуу ёйинде кажыла дьуучыл бойынын' гимнастерказынын' карманында баштапкы болуштын' тан'у пакеттю. Ёскёзинче оны индивидуальный пакет деп адайтан.

Пакет бинттен' ле бир канча элип-селип кыптай салган ватадан' ла марлядан' кёктё-

штирген дьастыгаштардан' туруп дьат. Бир дьастыгаш бинттин' учуна дьаба кектөгөн, экинчизи дезе оны ёткюрип салган бинтте дьылыжарына аргалу. Дьастыгаштар ла бинт стерильныйлар — изидишле олор микробалардан' дьайымдаткан, пресовать эдилген база ороп салган. Чаазын ороткыштын' алдынан' слер дьеткери дьок каптырга табарыгар. Тан'уны эткен сон'ында оныла бинттин' учун дьаба кадап салыгар.

Дье пакетти дьан'ыс чаазын корулап турган эмес. Ол резиналап салган матерчатый чехолго, учунда, салынып дьат.

Кичеемелдю ороткыш, чехолдор пакетти чыктан', тоозыннан' ла анчадала — микробалардан' чеберлеп дьат.

Пакетти тагызарына, матерчатый чехолды кектөгөн кара учукты (дье агын эмес) ушта тартыгар, чехолды чечигер. Резиндеп салган чехолдын' юстюги кырында кезектей кескен кырын эмди юзе тартыгар, ол чехолды тюжире тартыгар, чазыннын' кыбынын' алдынан' каптырганы алыгар, чазынды тагызыгар. Анда слер тан'уны табарыгар.

Тан'уны канайда салар

Пакетти тагызала, бинтти он' колго алар керек, сол колло дезе бинттин' дьастыгаш дьаба кектөгөн учунан' аларга керек. Мыны эдерде, дьастыгаштын' шыркага дьаба салып турган дьанына кол тийдиртпей, киртитпей са-

лар керек. Дьастыгаштардын' ён'дю учукла кёктёп салган дьюкле дьартык дьанына колды тийдирерине кем дьок.

Шырка ёдю болзо, дьартынча кирген ле чыккан юйттю болзо, бир дьастыгашты кирген юйдине салыгар, экинчизин десе, керектю дьерине дьылдырып апарала, чыккан юйтке дьаба салыгар.

Шырка дьюкле дьан'ыс юйттю болор болзо, дьастыгаштарды, бойы бойлорына каталыштыра салыштырып, шырканы экилезиле туй саыгар, шырка элбек болор болзо, — коштой салыгар.

Шырканы бектейле, дьастыгаштарды тутырыгар, шыркага дьаба бинттин' ороткыштарыла дьапшыра тан'ыгар. Бинтти он' колло сол дьанынан' он' дьаны дьаар дьастыгаштардын' юстюле тоголодыгар.

Тан'у специальный бинтле эмес, слерде дьуугында бар материалла эдилип турган болзо, шырканы платла, бир канча кыптай бектеген бёстин' ёёниле бектегер, онон' нелене тан'ыгар, темдектезе, коларткышла, курла.

Шыркалаткан кижиге болужарынын' тёс ээжилери

Шыркалаткан кижиге болушты дьетирип тура, слер мындый ээжилерди бюдюрп салар учурлугар:

Шыркалаткан санын (бёлюгин) кедюригер, темдектезе, колын, будын, — оныла кан агарын астадып дьадыгар.

Шыркалаткан санынан' кийимин, ёдюгин чеберинче чечигер. Пиджакты, гимнастерканы, чамчаны озо баштап кадык колынан' чечигер, онон' шыркалатканынан'. Анайып ок брюказын, кальсонын чечигер, — озо баштап кадык будунан', онын' сон'ында оору будунан' чечигер. Кийимди чечпей, оны дьиктериле дьара кезип те ийерге кем дьок. Оорун'кайлатпай сапогты чечерге кюч болзо, оны дьиктериле дьара кезип ийгени артык болор.

Шырканы колло тийибегер! Оны дьунбагар! Сюрткюштебегер!

Слерде иод бар болзо, оныла шырканын' дьюкле куюларын сюртерге аргалугар.

Тан'уны дьактай тыгыш салыгар — ол тушта кан дьюрюжер тамырлар дьапшыра базылып калар. Тан'у дьылып тюшпезин деп, база ёйинен' ёткюре тын' кезе болбозын деп кичеегер. Тын' кезе тан'у шыркалаткан кижиге каршулу, не дезе ол чынынча кан дьюрюжерин бузып дьат.

Бирле салган тан'уны албагар. Тан'уны се-лири каршулу: шырка микробаларла дьугушталат, кан агары дьан'ырат. Тан'у канга ёдё берген болзо, оны бир канча орошкын бинтле дьаап салыгар, эмезе ару платла тан'ып салыгар.

Шыркалаткан кижиге кышкыда соокто тан'уны канайда салар

Кышкы ёйдё слерге шыркалаткан кижини дьылу помещеңиеге кийдирип алар арга дьок болуп, болушты соокко тышкары дьетирерге келижеринен' магат дьок. Ол тужунда тан'уны капшайынча салар керек. Шыркалаткан кижини дьылан'аштабагар. Онон' кийимди чечпегер, — онойтконынан' ого соок ёдёринен' магат дьок.

Бычакла эмезе кайчыла кийимди шырканын' одожынан' дьара кезигер. Дьара кескен кийимнин' куюларын дьяя элбеде тартыгар, шырканы тан'ула дьабала, оны кийимнин' алдыла тан'ып салыгар. Эмди дьара кескен кийимнин' куюларын дьуунада тартала, оларды каптыргала каптырарга эмезе буулап саларга кем дьок.

Кышкыда шыркалаткан кижини тын' тыгыш тан'базы анчадала учурлу. Тын' тан'ып салган кол эмезе бут дьен'ил уужып каларына аргалу.

Тан'улаган сон'ында шыркалаткан кижини канайда кичеер

Тан'улаган сон'ында шыркалаткан санын кёбинче энчуледе ле бийигинче салып койор керек; шыркалаткан будынын' алдына ненинени салып койыгар, колун ёрё кёдюре илигер, тёжине шыркалаткан болзо, — шыркалаткан кижини отургуза дьаттырыгар.

Бастыра шыркалаткандар суузап дьадылар, база ологго ичерге суу берер керек. Дьуугын-

да кою чай бар болзо, оны шыркалаткан кижиге беригер. Дьюкле ичине эмезе мойынына шыркалаткандарга неме ичерге дьарабас (колкозына, тамагына шыркалаткандар).

Шыркалаткандарды дьылулап дьабар керек, не дезе озор канын дьылыйтканынан' тон'одылар. Мынызы анчадала дьылдын' соок ёйинде учурлу. Анчадала шыркалаткан санын сооктон' чеберлеерин кичеегер. Шыркалаткан кижиге дьылу канча кире учурлу болгоны, Кызыл Черюде шыркалаткандарды дьылулаарына ан'ылу (химический) дьылыткыштар тузаланып турганынан' илезинче кёрунет.

Тын' канагуны канайда токтодор

Ол туштарда, качан канагу тын' эмес болгондо, оны, шыркалаткан санды (колды, бутты) ёрё кёдюрип, эмезе кыза базып турган тан'у салып, токтодорына дьен'ил. Шыркалаган тамырдан' кан сыза тееп турганда, шыркалаткан санды дьан'ысла кёдюрери дьеткил эмес. Ол тушта тамырды (артерияны) кезе тударын тузаланып дьат.

Тамырды сабарла дьаба тудары

Шыркалаткан кижинин' дьюрюмине дьеткерлю, тын' канагуны токтодорго, шыркага кан кууп агып келип турган тамырды (артерияны) тургузала сабарларла кезе тудар керек. Дьуруктан' слер артерияны кезе базар дьерлерди кёрюп дьадыгар. Бу точкаларда артерияны,

онын' дьуук ёдюп турган, сёёккё дьаба бууй базарына эн' эптюзинче болуп дьат.

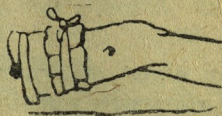

Тамыр ёткён дьерди пульс (кан тебюзи) аайынча табарга кем дьок: кан артерияларла (тамырла) тебюленип агып дьат, база ол точкаларды (пульсты) сабарла эзеерине аргалу. Артерияны дьоктоп таап алала, оны дьаба базыгар. Оныла слер канагуны токтодып дьадыгар. Эки дьурукты экилезин кёрюгер, мыны канайда эдерин, слер артыгынча билип аларыгар.

Толгомоло дьаба тутылары

Тамырды сабарларла дьюкле кыска ёйгё, дьюкле бир канча минуталарга дьаба базарына аргалу, не дезе сабарлар чылай берер. Дье

тамырды сабарларла бууй туткан бир канча минуталардын' туркунына, коларткыш, кыйык плат, дьалбак кайыш, подтяжкалар таап алар

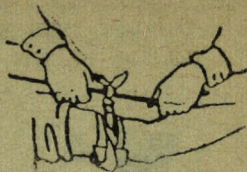
керек, база бу предметтердин' бирюзиле, толгок айлуу эдип, колды эмезе бутты кезе тартып, тамырды бууй буулап салар керек. Мыны, дьурукта канайда кёргюскен, анайып ок эдер керек.

Кезе тан'ып салган сан, кёгёрип турар эмес, кугарып турар.

Кезе тан'ганынын' алты дьанында тамырдын' тебюзи эзедилбей турганы, слерден' дьалтамчы чыгарбазын. Кезе тан'унын' алты дьанында тамырдын' тебюзи дьок болгоны каннын' агузы токтогонын эзедюлеп дьат.

«Толгомо» эпле дьаба базары

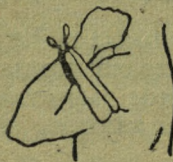
Дьурукты кёрюгер — тамырды дьаба базып турганы дьуралган эп сюркей эптю. Оны «толгомо» деп адап дьат. Кан агып турган санды платла, кыйыш платла эмезе коларткышла бош буулайла, тююнчектин' алдына агаш ёткю-

ригер, оной оны тююнчегиле катый дьан'ыс аай (мынызы экинчи дьурукта кёргюзилген) шыркалу сан бууй тартылганча, база каннын' агузы токтогончо, толгоп дьат. Агаш ойто тагызылбазын деп, оны буулап салыгар.

Тамырларды бюктешле дьаба базары

Каннын' агузы тён'мёктё лё чаганчак юйеде ачылары да аргалу. Оны токтодорго чаган-

чак юйеден' колды ээжи ёйине бюктеериле токтодорго дьакшы. Каннын' агузы тён'мёктё эмезе тизенин' адындагы ойдыкта болзо, бутты тизезинен' дьурукта кёргюскени чылап, бюктеп ийигер.

Тамырды дьаба баскан сон'ында оору кижини канайда кичеер

Слер каннын' агузын токтодып салдыгар. Эмди шырканы тан'ала, оору кижини больницага тургузала аткарыгар. Санды толгомоло, «толгоокло» бууй тан'ылу эки частан' ажыра артырарга дьарабас. Анан' башка, каны дьок сан ёлюмтиктеерин баштай берер.

Шыркалаткан кижини больницага эки частын' туркунына дьетирер арга дьок боло берзе, тамырды база такып сабарларла дьаба тудала, толгомону, «толгоокты» 10—15 минутага божодып ийигер. Мыныла слер оору санга эмеш кан береригер (бууй тарткышты божоткон сон'ында кан параллельный тамырларла агып келерин баштайт). 10—15 минутанын' бажында толгомону эмезе «толгоокты» база такып тын'ыда тартала, шыркалаткан кижини канчала керек тюргенинче больницага дьетирерин улалтыгар.

Санды армакчыла, буула кезе тартарга дьарабас: олор этке кийдире кезилип, нерваларды дьемтидерге аргалулар.

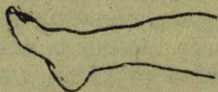
Толгомону, «толгоокты» дьюкле тын', тан'ула токтодып болбогодый канагу тужунда тузаланар керек.

Толгомону качанда кёп тузаланбагар. Качан толгомо дьокко до кем дьок эткедий туштарда, оны тан'ып тузаланары, дьюкле кор дьетирет.

СЁЁКТӨР СЫНГАНДА БАШТАПКЫ БОЛУШТЫ ҚАНАЙДА ДЬЕТИРЕР

Сёөктің' сынганының' темдектери

Дьыгыларда эмезе согултадан' сёөги сына берген кижі сынык дьеринде кезем ачыырын эзенет. Сёөги сынып калган саныла (колыла эмезе будыла) кыймыктадары астап, сюрекей ён'кире болор, кезикте дезе сыран'ай каймыктадып та болбос. Сынган тужунда саннын' кеberi кубула берет, база сынык сан кадыгына

дьюзюндеш эмес. Сынык тужунда «кыймыктаныш» боло берет, андый «кыймык» кадык санында болбой дьат. Кезикте сёөктің' сыныктары дьыжылышканынан' кыдыраганы эзедюленет. Сыныктарды тийбегер, сыныктарды бириктирерге эмезе тийиштирерге чененбегер.

Сыныктар кандый болуп дьат

Сыныктар дьабылу ла ачык болуп дьат. Дьабылу тужунда — тере, балтыр эт сыныктын' юстюнде бюдюн. Ачык тужунда — сы-

ныктын' юстюнде шырка болуп дьат. Ачык сыныктар, кёп сабазында окло эмезе снарядтын' оодыгыла шыркалаганынан' кёбюзинде болуп дьат. Қижинин' эдинин' терезин, балтыр эттерин ле онон' до ёскё тканьдарын дьара согуп, озор сёёкти ёдюп, сындырып дьадылар.

Шырка тужунда, ого ичине микробалар кирип, оны куйладары, сюрекей дьеткерлю болотонун билерибис. Мынан' улам, ачык сынык дьабузынан' дьеткерлюзи, дьарт. Сыныкты тегинде сюрекей кату дьемик деп бодолду шырканы, микробалар катуландырып дьат.

Кезикте дьабылу сынык ачык боло берет. Шыркалаткан кижини ёскё дьерге апарганда, эмезе тартып апарганда болуш дьетириринен' озо сёёктин' сыныктары дьылыжарына аргалу. Ол тушта озор бойларынын' курч учтарыла этти, терени юзе кезип, нерваларга ла кан дьюрюжер тамырларга дьемик дьетирип дьадылар. Шак мынын' учун сёёктин' сыныктарын энчю, кыймыгы дьок турумга тудар керек. Мыныла онойып ок ён'кюрези дьылыыйп, база шыркалаткан кижинин' туумы он'доло берет.

Шиндерди канайда салар

Шыркалаткан сан толо кыймыгы дьок эдилген болзо, сёёктин' одуктары энчю турумда болот. Оны канайып эдер? Сынык бутка эмезе колго дьаба салып турган шиндер биске болушка келет. Шиндер эдип чырбагалдарды,

агаштарды, чобыраны, шан'даны, картонды, чананы, мылтыкты, штыкты ла онон' до ёскё-зин тузаланарына аргалу. Шиндердин' юстюне вата, дьен'ес, бёстин' ёёндёриле дьаба, сынык-тын' эки дьанындагы сан юйелер кыймыгы дьок тургадый эдип, балулаткан кижинин' санын тан'ып дьат.

Слердин' нёкёригердин' колынын' кары сёё-ги сынык. Тюрген шин салар керек, чаганчак ла кары юйелерди толо кыймыктабагадый ту-румда эдер керек. Нени эдерге керек. Шыр-калу колды чаганчагынан' бюктегер. Колдын' алаканын ёрё эдип, дьурукта кёргюскени чы-лап, сабарлардын' учунан' чаганчакка дьетире узун шиндерге карызыла салыгар. Карыны юстюнен' экинчи, баштапкызына кёрё, эмеш кысказынча, шинле дьаба салыгар. Эки шин-дерди колго дьаба эки юч платла эмезе бинт-

ле тан'ып салыгар. Тан'уны сынган дьердин' одожына этпегер: тан'унын' базыжы ён'кюре-лендирер.

Шиндерди салала, карыны кыйу платла, кайышла, бинтле экчей иле буулагар.

Ёжюн сөөк сынган болзо, колды чаганча-
гынан' бюктегер, бир шинди колтугынан' ча-
ганчагына дьетире, экинчизин десе тыш
дыанынан' дьардынан' чаганчагына дьетире
салыгар. Шиндердин' дьаткан аайын слер
дьуруктан' кёрюп дьадыгар. Шиндерди салган
кийининде ле карыны платка илген сон'ында,
кёбинче энчю эдерине колды тёшкё дьаба
кайышла эмезе бинтле буулап саларга кем
дьок.

Дьодонын' сёёги сынганда шиндерди тышты-
нан' ла ич дьанынан' озор чон'чойды ёткюре
ле тён'мёктин' кабортозына дьетире эдип салар
керек. Шиндерди салган сон'ында дьемжиктю
бутты кадык бутка дьаба тан'ып саларга кем
дьок.

Тизе юёе шыркалалган болзо, шинди алты
дыанынан' салар. Ол тён'мёктин' ортозынан'
башталып, чон'чойго дьедер учурлу.

Анчадала уур сынык тён'мёктин' сыныгы

болуп дьат. Баштапкы болушты дьетирип турган кижинин' задачазы мында чюмдююнче: кыймыктабас турумга бастыра санды экелер керек. Бу сынык тужунда тыш дьанындагы шин дьеткилинче бек база сюрекей узун—колтыктын' алдынан' чон'чойго дьетире болор учурлу. Экинчизи, ич дьанындагызы, кыска — чамыштан' чон'чойго дьетире.

Бу шиндер экилези бир канча тан'уларла тан'ылып дьат: тѣжинде, курлаакта, тѣн'мѣктѣ, тизе алдында ла дьододо. Мынын' сон'ында артыгынча бектендирерге шыркалу бут кадык бутка дьаба тан'ылып дьат. Шин эдерине дьарагадый материалды слер таппаган учурал болоры магат дьок (чынынча, андый учурал сюрекей ас болорына аргалу). Нени эдер? Балукаткан бутты кадыгына дьаба тан'ып салыгар. Дьодо сынганда анайып ок эдигер. Сынык тѣн'мѣктин' турумы кичинекле башкаланары бойыла кожо ѳн'кюре экелип, шыркалатканнын' турумын коомойтыдарына аргалу. Шыркалаткан кижини ѳскѣ дьерге апарарда ан'ылу чебер болугар.

Таганак сынган болзо (дьурукты кѣр), колды чаганчагынан' бюктеер керек, оны коларткышка, кайышка мойыннан' илеле, онон' бинтле эмезе коларткышла тѣшкѣ дьаба буулагар.

Экинчи дьурук сынган сан'ытты кѣргюзип дьат. Ого працевидный тан'уны, дьурукта кѣргюскени чилеп, салыгар. Оны слер дьен'илинче эки платла эдеригер. ,

Арка сёёги сынык эмезе белкенчеги сынык оору кижини дьалбак доского эмезе эжикке дьаба, арказы бюктелбегедий эдип, тан'ып салыгар. Досконы эмезе эжикти, оору кижини салардын' алдында, ажындыра кандый бир дьымжак немеле — одеялоло, пальтоло, шинельле юстюне дьайыгар. Оору кижинин' будын тизезинен' эмеш бюктеп саларын ундубагар. Мыны эдерине онын' тизезинин' алдына кандый бир тюрбек салыгар.

Шиндерди саларын, оlorды бууларын сюркей чебер эдигер. Слердин' кажыла эби дьок эткенигер шыркататкан кижиге сюркей ён'кюре эдерин, сёёктин' одыктарынын' кыймыгыла уур кор дьетирерин, ундубагар. Шиндер шыркататкан дьеринде салылар учурлу. Шыркататкан кижини кёдюрери, оны ёскё дьерге апарары ла тан'улаары дьюкле шиндерди салган сон'ында эдилерине аргалу.

Шиндерди саларынан' озо, база бир операция эдер керек. Шыркататкан санды эки учунан' чеберинче, сёёктин' одуктары бойы бой-

лорына одоштой туруп, азийгы болгонына дьуук аялгага турганча, чөйё тартыгар.

Сынык тушта шыркататкан кижинин' кийимин, ёдюгин чечерге керек дьок.

Шиндерди кийимнин' юстюне салатан.

Сынык ачык болгожын, шиндерди саларынан' озо шырканы тан'улап салар керек.

Мындый да учуралдар болорына аргалу, качан шыркадан' сынык сөөктин' учы кёрюнип турары. Шырканын' юстюне дьастыгаштын' юстюне кёптёдө вата эмезе кандый бир ару бёс салыгар. Шинди дезе, ол шырканын' юстюне дьатпагадый база кёрюнип турган сөөккө тийбегедий эдип, келиштире салыгар.

Юйе чыкканда канайып болужар

Бу дьуруктан' слер, канайда сөөктөр юйеден' чыкканда бойынын' кадык турумын ёскёлөндирип турганын, кёрюп дьадыгар. Дьыгыларда согылганынан', эби дьок, сюрекей серпилю кыймыктаганынан' сөөктөрдин' бирюзи юйенин' челин юзе согуп, эмезе сюрекей чөйёлө, санла кыймыктадар аргазы дьок боло берер турумга тура берет. Юйе сюрекей ён'кирелю,

онын кебери кадыгына кёрё башкаланып калар.

Чыгыжуны тудары, дьартынча сөөкти онын' азыйгы кадыктагы дьерине ойто тургузарын, дьюкле врач бюдюрерине аргалу, оору кижини ого ийер керек. Дьеткилинче ченемел-таскаду слерде дьок бозло, чыккан сөөкти тударга ченешпегер. Андый ченелтени эдип, слер юйенин' челин там чамыктырарыгар. Баштапкы болуш дьюкле, шыркалу санды кёбизинче энчюледип, юйеге соок компрес саларыла болорзынар учурлу, онын' сон'ында аргалуунча тюргедей оору кижини врачка дьетирер керек. Чыккалы канчала керек азынча ёй ётсё, оны тудуп дьазары анча ок тюргенинче болор.

Искусственный тыныш

Искусственный тыныш оорый берген кижиге ортозы тюн'ей ёйлёрдө — минутада 15—16 катап тёш клетказын сыга базарыла эдилип дьат. Сыга базыштардын' ортодогы ёйлёринде тёштин' клетказы кен'ип дьат. Анайып, сыга базылып, кен'ип тура, ол кадык тыныш тужундагыдый ок движениелер эдип дьат.

Искусственный тыныш эдерин баштаарынын' алдында, оору кижинин' кийимин чечер керек, курун чечип, бууларын чечип, база оору кижини помещениеде болзо форточканы эмезе кёзнёкти ачып салар керек.

Анчадала текши тузаланып турган искусственный тыныш эдеринин' эптери бу.

Бистин' дьурукта сууга тюшкен кижинин' дьаткан кебери ле Сильвестрдин' эби айынча, баштапкы болуш эдеечи кӛргюзилген. Бу эпти тузаланып, оору кижини чалкойто дьатырып, дьарындарынын' алдына (дье мойынынын' алдына эмес) шинель эмезе одеялоны, бажы кезектей тӛмӛн салак болгодый эдип, салып дьат. Тили кайра тартылып, тамагын тундурбазын деп, оны тышты дьаар чыгара тартала, платла сан'адына дьаба буулап салар керек. Болуш дьетиреечи оору кижинин' баш дьанына тизелерине турала, онын' карызынан' чаанчактарынын' дьанынан' алала, чаанчактарын бажы дьаар кайра апарып дьат.

Андый эпле тӛштин' клетказы кен'идилип, база ӛкпӛгӛ кей кирери (кайра тынары) дьединилип дьат. Бир эки секундтын' бажында оору кижинин' колын кӛдюрүп, ичкери тӛмӛн ӛкеле-ле, онын' тӛш клетказына бир эки секундага

дыапшыра базып дьат. Бистин' дьурук искусственный тыныштын' бу этабын кёргюзип дьат.

Ныка басканынан' тештин' клетказы кичюю-рип, онон' кей ёкпёдён' чыгара сыгылып дьат (чыгара- тынганы). Анайып теш клетканы кен'идип, сыга базып, ёкпёни, естественный тыныштанганда ок чылап, минутада 15—16 катап кейди кийдире тартырып, чыгара юрдиртип дьат.

Кезикте слерге, естественный тыныш орныкканча, искусственный тынышты узак ёйгё эдерге келижер. Бу болуш дьетирер кижиден' дьаан физический кюч саларын некеп дьат, база дьан'ыс кижиде эдерине кючи дьетпес. Айса болзо слерге селю керек болор — оны белетеп алыгар. Дьан'ыс ёйдё эки кижинин' де ижи дьетирюлю.

Калганчы тушта кажыла кижиде оору кижиде дьаар баштана, — тууразынан' дьан'ыс тизезине (он' тизезине — оору кижиден' сол дьанында турганы, сол тизезине — он' дьанындагызы) туруп дьат. Кажызыла дьан'ыс колыла оору кижинин' чаганчагынын' дьанынан', экинчизиле карызынан', тудып дьат. Дьан'ыс ёйдё, командала, оору кижинин' колдоры эмезе ёрё кайра, эмезе ичкери тёмён тёжи дьаар ныкый ташталып дьат.

Оору кижинин' алдынан' тына бергенинин' баштапкы темдеги дьюзинин' кыскылтым сары боло берери. Мынан' улам оору кижинин' дьюзинин' ён'ин адыктаар керек, — тындана-

рынын' бу баштапкы темдегин табар керек. Алдынан' тынарынын' баштапкы темдектери билдирип келгенде, кенетийин искусственный тынышты токтотпогор. Эмди тура эрте. Искусственный тынышты естественный тыныш сыран'ай орныкканча токтотпой, улалтар керек.

Сильвестрдин' эби, оору кижинин' колдоры дъемиктю (шыркалу, сынык) болзо, дъарабас база олорло искусственный тыныш эдерине тузаланарга дъарабас.

Ол тужунда Шеффердин' эп-аргазын тузаланыгар. Ол бистин' дъурукта дъуралган.

Оору кижичи кён'кёрё салылат, тёш клетказынын' алдына тюрgek — пальто, шинель салылат, бажын туура буруп салар. Болуш дъетирип турган кижичи бойынын' колдорын оору кижинин' кёксине, сабарлары сюме кабыргаларды кууй дъаткадый' эдип. салып дъат. Ичкери эн'чейип, бойынын' чаганчактары-

на быкыныла ныкып, болуш дъетиречи кыска, дъе кючтю ныкышты оору кижинин' тёжюне эдип, оныла онын' ёкпёзинен' кейди чыгара кызып дъат (чыгара тынганы). Онон' болуш дъетиречи тюзелип, колдорын, ондый да болзо,

торт албай, базышты токтодып дьат. Бу тушта оору кижинин' тѣжи кен'ип, кей ѳкпѳгѳ кирип дьат, ол бойыла искусственный чыгара тынары боло берет.

Искусственный тыныш кѳп тюбектерде тuzаланылып дьат — дьалгынла, электричестволо соккондо, угарный газла корондолгондо, изю соккондо, уур талыжыраганда, база анайып ок сууга тюзюп тумчаланганда.

КЮЙГЕН КИЖИГЕ КАНАЙДА БОЛУЖАР

Кюйетени дьюрюмде де, военный ѳйдѳ дѳ кѳп болот. Дьюрюмде олор — тюбектин' учтуби (изю суула, изю буула быжыраы, примустын' дьара тебилери, ѳрт тушта), дьуу ѳйдѳ — огнеметтордын' одынан' ла бомба дьарыларынан' кюйери.

Кюйюктин' дьеткери онын' кючинен' ле дьаанынан' камаалашту.

Кюйюктин' дьен'ил туштарында, качан кызарып, тижип, тере кызарып турганда, кюйген дьерди дьуула (тусту), марганцевокислый калийдин' кою чейинтизиле кою сюртери, талькла, крахмалла сееп салары дьеткил болор. Бу бир кезекке ѳн'кюрени токунадар, кыска ѳйдин' бажында десе сызы сыран'ай токтоп калар. Бир канча кюндердин' бажында кызарганы ла тижиги изи дьок дьоголып калар.

Анчадала тын' кюйюк болгондо тере дьан'ыс та кызарып тижиир эмес, дье база

сарымзак суюк немеле толгон торсокторло бектеле берер. Андый торсокты сыран'ай дьарбас керек не дезе дьарарыла слер ирин' тартыргады микробторго кирерине дьол ачып береригер. Кюйген дьерге стерильный тан'у салыгар, ол дьок болор болзо, ару, алдында тузаланбаган платла, аргалу болзо, спиртке, аракыга эмезе марганцево-кислый калийдин' чейинтизине суулайла, тан'ып салыгар.

Кюйюктер анчадала терен', база сюрекей тын' да болор, ондый кюйюк болгондо тере ле онын' алдындагы ткань кемюрленип, ёлю боло берет. Андый кюйюктер врачевный болуш ла больницаларда эмдеерин некейт, кюйген кижини больница дьаар, кюйюгин ажындыра стерильный материалла тан'ала, ийе берер керек. Андый кюйюкти неле-неле сюрткюште-ерге эмезе суулаарга дьарабас.

Қалай да кюйюк, ол элбек площадьты алып турган болзо, кюйген кижинин' дьюрюмине дьеткер болорына аргалуун, ундубас керек. Элбек кюйюктю улустарды ару простыняга оройло, дьылу одеялала дьаап, больницага ийер керек.

Кюйюктю кижини чечиндирип тура, оны ён'кюрелетпей, ён'кюрени канчала керек ас эдерине, сюрекей чебер эдер керек. Тереге дьаба каарылып калган кийимди кодоро тартпагар. Тередеги торсокторды ачпагар,

дьяпшынган кийимди айландыра ойо кезип алыгар.

Кюйген кижини изю чайла эмезе кофеле кептөдө сугарар керек.

Кижини дьялбыш соккон болзо, кюйюп турган кижини дьерге дьыгала, дьялбыжын пиджакла, одеялоло, пальтоло дьяап, эмезе суу уруп, эмезе кумакла, тобуракла, карла туй уруп, дьялбыжын ёчюрер керек.

Бийик температуранын' тийип чыгарган ла дьылудан' болгон деп адалаачы, ёрё дьартап бичиген кюйюктерден' башказынча, кюйюктер химический болорынан' магат дьок, — олор тереге ле тканьга дьимекчи веществолор — кислота, дьимекчи щелочтор (кийим дьунар сода, дьимекчи щелок) тийгенинен' болуп дьат.

Кюйюк кислотадан' улам болгон болзо (соляной, азотный ла онон' ёскё), эттин' кюйюк дьери, щелочтор: сода, мел, тиш порошок, магнезия кошкон, кислотаны нейтрализовать эдеечи, суула эттин' кюйген дьерин дьунуп салар керек. Ойто кайра, дьимекчи щелочло кюйген болзо, уксусный эмезе лимонный кислоталар кычкылдаган суула тузаланып дьат.

Кажыла бу учуралдарда кандый да кожулталары дьогына ару суу, оныла кюйген дьерди кёбинче дьунар болзо, дьякшы болуш эдет.

Кюйюк серный кислотала болгон болзо, серный кислотаны дьунуп саларга тын' тебюлю

эмезе кѣптѣдѣ урган суула кюйюк дьерин туй урар керек.

Сууны уруп тuzаланары, кюйюкти дьюкле тын'ыдарына аргалу, не дезе суунын' температуразы серный кислотала бириккенинен' кезем кѣдюрлип дьат.

Кюйген кѣскѣ сардью (касторовый, подсолнечный) тамызар керек эмезе дьыкпыктын' алдына сардьюнын' болчогын салар керек (сливочный эмезе кайылткан—тюн'ейле дьараар).

УУЖЫШ ТУШТА КАНАЙДА БОЛУЖАР

Уужыш дегени эттин' кандый бир бѣлюгин соотконынын' уч-тюби болуп дьат, кѣп сабазында буттын' сабарлары, ас сабазында — колдор, кулактар, тумчук, дьаак уужыйт. Кан дьюрюжер тамырлар сооктын' тийгенинен' кызынадылар, олорло каннын' дьюрюжи токтой берет, база бу соой берген тере канайда кезем кугарып тура береринен' иле кѣрюне берет. Кугара берген терени ээжи ѳйинде колло, меелейле дьыжар болзо, кан дьюрюжер тамырлар кен'ип, олорло кан дьюрюжери орныгып дьат, база ол бойыла уужыыры кыйыжа берер (уужыбас).

Мынайда этпес болзо, тере тижип, кызарып, оорый берет. Анчадала уур туштарда, качан сооктын' тийери саат болгон болзо, тере кѣгюлтирим кюрен' ѳн'дю боло берип, эзенерин дьылыйтып, борлузымак канду суюк немеле толгон торсокторло дьабыла берер.

Уужыш сюрекей терен' ле кату да болор, онон' улам эттин' тон'ып уужып калган бёлюги (кёп сабазында буттын' сабарлары), узакка каны дьок артканынан', ёлюжирей береле, сон'ында туюжип калат.

Андый оору улустарды кургак стерильный материалла тан'улаган сон'ында больницага ийер керек.

Дьен'ил уужыштар болгон тушта дьуула сюртюп салары дьеткил.

Торсокторды дьарбагар, оныла слер ирин'-тииринен' кыйярыгар.

Уужыган терени спиртле суртигер, стерильный материалла тан'улагар, онын' сон'ында эттин' дьемтиккен санын ёрё илигер эмезе бийиктеде салып койыгар, оныла каннын' тарарын дьен'илтеригер.

Кижиге текши тон'уп браатканда, сирейе кадьып, сагыжы дьок дьадат. Тон'ып калган кижини помещениего эмезе ыжык дьерге апарыгар, чечиндиреле, меелейле эмезе чекпенле, када бергенин дьоголгончо, дьыжыгар.

Мыны ээчий, дьыжарын улалтып, йскусственный тыныштадарын баштаар керек.

Качан тон'гон кижинин' санаазы орныга берзе, оны дьылуулап дьабала, дьылу чай, кофе берер керек.

Уужыырын канайда кекедюлеер

Дьылуны чеберлегер—уужышты ажындыра кекедюлееринин' текши ээжизи андый. Соокко-

дьюкле дьылу база главный — эпто кийим кийип чыгар керек: кажыла топчы, кажыла каптырма дьеринде болор учурлу, тежик таардан' тегюлип турган аш чылап, дьылу дьылыып турган шалбыр дьыртыктар кайдада болзо дьок болор учурлу.

Качан бис дьылуулап кийин дегенибисте, онызын бойына эмезе будына, колуна кийим эттин' кажы бир санын сюрекей кызып, кан дьорюжерин бузуп тургадый эдип каталыштыра ороп кийин деп он'доорго дьарабас. Шакла кан дьорюжерин бузуп салганы уужышка дьемелте болуп турганын бис билерибис. Бу ок шююлтеден' улам кыза бууланарга, тесемкаларды тын' тартып буулаары, этке кезе кызу резинкалар кийерге дьарабас, не дезе олор до каннын' дьорюжерине ле этти дьылыдарына чаптык эдет.

Тёс кичеemelди буттарды дьылуулаарына дьетирер керек, не дезе уужыштардын' 90 процентти ого келижет. Буттарды улам сайын, аргалу болзо — кюнюн' сайын соок суула дьунуп, чыйрадындырар керек. Терлен'кейиле тартыжар керек, не дезе чыкту бут дьен'ил уужыйт. Терлен'кейге удурлажа эн' артык средство деп бодолып турганы, буттардын' таманын 2—4 кюндердин' туркунына формалинин' онпроцентный чейинтизиле сюртери. Андый сюртюшти ёй ёйинде катапталтып тургар.

Чыкту орон'ыш, чулук, юлош ёдюк—дьяан

да эмес соокто, дьылу да кюнде уужыштын' кёп шылтактары бу. Мынан' улам соокко сыран'ай кургак орон'ышту, чулукту чыгар керек. Ёдюкти дьан'ысла кургак тудар керек эмес, дье оны дьуула сюрткюштеер керек. Кремле, ваксала сюрткен тере ёдюк дьылуны артыгынча тудат. Дьылулаарга ёдюкке чепкен, кийис, салам ылтармыш салары дьарадылу, будка дезе тюк чулук эмезе носки кийер керек. Дьылуны газетный чаазын дьакшы тудат, оныла бутты чулуктын' юстюне ороорго кем дьок. Мыныла, андый да болзо, амадуга дьединери тан' атту, чанакка, машинала дьюргенде дьакшы, дье дьойу, каналу дьюргенде бир де амадузы дьок, не дезе чазын сюрекей турген талкандала берет.

Дьылуны чеберлеерине база анайып ок таманды, буттын', колдын' сабарларын, дьюсти дьуула сюрткюштеп дьат. Дье бу не де болзо, главный эмес, болуш средство. Сюрткюшке возелинди тузаланарга дьарабас, не дезе ол дьан'ысла уужыштан' корулабай турган эмес, дье, ойто кайра, ого дьемежип дьат.

Кышкы походтын' эмезе прогулканын' алдында амыраштын' ла уйкунын' кажыла минуды тузалу. Шак мынан' улам амыр аялгада чана белетеерине, олорды ёнётийин сюрткюшле сюртерине, снаряжениени дьазап белетеерине ёткюрген уйку дьок тюн керекте акталбаган. Уйку дьок тюн бойына акташты дьюкле дьуу-

чыл аялгаларда табат, ол до тушта слердин' командиригер дьуучылдардын' амыры керегинде кичеemelин дьетирер. Чылап калган организм соокло коомойынча тартыжат, кёп катап дьен'илинче онын' жертвазы боло берет.

Су кадык, арыбаган ла дьылу кийиндирген улус дьаан да соокто узак ёйгё чыдажарына аргалу. Физкультурала тазыккан улус, спортло занимается эдип турган, зарядка эдип турган, эдин соок суула дьунуп, эмезе дьыжып турган, ол ижиле бойынын' дьюрегин ле кан дьюрюжер тамырларын таскадып турган улус, соокторды анчадала дьякшы чыданыкту ёткюрет.

Карельский перешейкада акфиндерге удурлажа тартышкан чаначы-доброволец спортсмендерди эске алыныгар.

Дьийт чаначылар, Ленинградтын' спортсмендери кышкы походтордын' кючин отлично чыданыгып тургандар. Отважный дьуучыларга кёп ондор частардын' туркунына одус беш база тёртён дё градустар соокко артарга келишкен. Краснознаменный Балтийский флоттын' краснофлотецтеринен' формировать эткен «отважный чаначылардын' отрядын» да эске алыныгар. Отрядтын' дьуучыларына тошло база дьоорло дьябылган финский булун'нын' казыр аялгаларында юзюги дьок дьуулажарга келишкен. Дьуучылдардан' уужыгандардын' тоозы сюрекей ас болгонына, бу дьеткерле канайда тартыжарын билер, физически бек

улустарга, сыран'айла калапту сооктор коркушту эмес болгонын керелеп дьат.

ДЫЛУ ЛА КЮН СОККОНДО БАШТАПКЫ БОЛУШТЫ КАНАЙДА ДЬЕТИРЕР

Дылунын' согултазы кёп сабазында салкыны дьок, изю, тынчы кюндерде, уур иш болгондо, дьалан'да, изю цехтерде болуп дьат. Организмнин' бюдюрп тўрган дылу тыш кейге араай кёчюп, организмге дьуулып, оны 39—40 градуска дьетире ёткюре изидип дьат.

Ёткюре изидиштин' баштапкы темдектери: дьюстин' кызарары, арыыры, базыттын' дьайбан'дузы, баш айланары болуп дьат. Бу походто боло берген деп, алгажын, база оорунын' баштапкы темдектерин слер нёкёригерден' сезип ийген болзогор, оору кижини стройдон' чыгарыгар.

Оны кёлёткёгё отургызыгар, онын' курун, дьаказын чечигер, оны чамчала эмезе ёскё немеле эзиндегер, суула бюркюрп ийигер, суу ичерге беригер, — слер оны серюндейле, дьакшы турумга дьетирерине аргалу болорыгар. Ооруй берген кижиге болуш дьетирилбеген болзо, ёткюре изири тын'ып, дылу согулта да боло берер, кижн сагыжын эндеп, дьыгыла берер, уур туштарда дезе тынарын да токтодот.

Андый оору кижини дьатырар керек

ёрё экчей кёдюреле, серюндееринин' ёрё айдылган эп-сюмелерин тузаланыгар. Ого суу ичерге бербегер: сагыжы энделип калган улус, ажырып болбос, олордын' оозына суюк неме улары дезе дьеткерлю — ол ёкпегё кийдире агарынан' магат дьок.

Оору кижн тынбай турган болзо, искусственный тыныштадарын тузаланыгар.

Дылуу согултага ооругандар — уур оору улус, олор врачтын' болужын ла шин'жюзин керексигилейт. Ооруй берген кижиге баштапкы болушты дьетиреле, врачты табарына арга алыныгар.

Дылуу согултага дьемежеечи аялга, кёп терле кожо кёп поваренный тус дьылыйтканы болуп дьат. Изю тужунда суу ичеринен' токтодыныгар, сууны кёп ичпегер, бу дьанынан' бойыгарды дисциплинировать эдигер. Кёп суу ичкенинен' терлен'кейи кёптёп, тус дьылыытары кёптёп дьат.

Изю кюндерде поход алдында, поваренный тусла кёптёдё сееп салган бир болчок калаш дьири дьарадылу, обед тужунда база такып онойдо дьиер керек. Изю цехтерде, машинный отделениелерде, кочегаркаларда иштеп тургандарга дьылыытып турган тусты орныктырары анчадала керектю.

Кюннин' согултазы дьылуныйыла дьюзюндеш. Ол дьабылбаган башты кюннин' изюзи ёткюре изиткенинен' болуп дьат. Кюннин' согултазына алдырткандарга, дьылуу согулта

болгондо ок чылап, баштапкы болуш дьетири-
лип дьат. Кюннин' согултазынан' ажындыра
чеберленерине дьылдын' изю ёйинде, анчадала
тюштюкте, баш тудушла кюннен' бектюлю
болор учурлу. Кюннин' ванназын алынып тура,
мыны ундубас керек.

Тазыккан улус, походко юренишкен спорт-
смендер, ёскёлёринен' азынча дьылунын' ла
кюннин' согултазына алдыртат, тынчы изюни
дьен'ил чыданыгат. База бир шылтак бу, бис,
врачтар ончо улуска, анчадала дьиит улуска
дьёп бериш турубис, — бойыгардын' физиче-
ский белендюгерди шин'жилегер, улам сайын
кичееп гимнастикала база спортло занматся
эдигер. Спорттын' кажыла дьюзюни слердин'
балтырыгарды тын'ыдып дьат, организмнин'
удурлажын кёдюрет.

ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ ТОККО СОКТЫРТКАН КИЖИГЕ БОЛУШТЫ КАНАЙДА ДЬЕТИРЕР

Электрический сабактарга ла электрический
сетьтин' бийик напряжениелю ток божотконло
ёскё ток дьюрюжер частьтарына, бу провод-
торло олордын' частьтары изоляция дьок
болуп, эмезе олордын' изоляциязы юрелип
калган болуп, олорго тийгенинен' ёлёргё эмезе
уур шырага тюжеринен' магат дьок. Токко
соктырган кижн колын тюзедип болбой,
эмикти — согултанын' чыгыдын божодып

болбой, электрический токтын' ёткюречизин тутканчала туруп калатаны ас эмес болуп дьат.

Токтын' согултазынан' бойын чеберлеерине, соктырткан кижиге болужып тура, калошту эмезе резиновый плащка, автошинага эмезе кургак доского туруп алала, кургак агашла соктырткан кижиден' сабакты ырада тыштап ийер керек.

Кургак шинельге эмезе пальтого турала, кургак кийимле колдорды оройло, электротоктын' ёткюречизинен' соктырткан кижини айра тартарга кем дьок. Малтанын' сабы кургак болзо, малтала, эмезе кайчынын' сабы резинала ороп салган болзо, кайчыла эмикти кезип ийерге кем дьок.

Токко соктыргандар кёп туштарда меке ёлю турумда болуп дьат, озор санаа дьок, тыныш темдектери дьок. Ондыйда болзо озор тирю, база, искусственный тыныштандыраын тузаланып, озорды аргадап аларына аргалу. Ёлгёнинин' чын фактын' тургузып аларга ла соктурткан кижини корулап аларына бастыра эдетен ченелтелерди, онон' улам, токтодорго, ёлгён сёёктин' кадары ла сёёктин' мен'дери кёрюнген сон'ында, дьюкле токтодорына аргалу. Искусственный тыныштандыраын, бу керекти эдерине бир канча частарды да ёткюрген болзо, бу темдектер кёрюнгенче искусственный тындыраын ёткюрер керек.

Электрический токко соктырган кижиде кюйюктер де болорына аргалу, озорды,

«кюйген кижиге канайда болужар» деп бөлүктө ёрё айдылганыла, тан'улап салар керек.

Дьалкынга соктырган кижиге болуш — бу, канайда дьартыла, электрический разряд болгонынан', — электротокко соктыргандарга болужарынан' незиле де башкаланбай дьат.

Дьалкынга эмезе электричествого соктурган кижини дьерге кёмёри дьан'ыс та болушпай турган эмес, дье каршулуда. Дьер — электричествонын' дьякшы ёткюречизи — электричествово соктурган кижини электричестводон' дьайымдап дьат деп, шююлте бар болгон. Бу шююлте не де тёзёлгёзи дьок база сыран'ай дьастыра. Слер искусственный тыныш эдерине баалу ёйди дьылытарыгар.

БОЕВОЙ ОТРАВЛЯЮЩИЙ ВЕЩЕСТВОЛОР- ГО АЛДЫРТКАНДАРГА КАНАЙЫП БОЛУЖАР

ОВ кижиге коронын дьетирери

Кыскарта «ОВ» деп адалып турган, боевой отравляющий (корондоочы) веществолор, олордын' кижиге коронынын' тийер кебериле беш группага юлеерин молдьологон: тучмалаачылар, кычыкайлаачылар, дьашагызаачылар, текшикорондулар ла тереге тийюлюлер.

Тумчалаачы ОВ болгоны: фосген, дифосген, хлор, хлорпикрин. Былардан' баштапкы эки

ОВ кёбинче учурлу. Тумчалаачы ОВ туткан кей, кижинин' тынар органдарына ёдюп, оорударын чыгарат, онын' кеми ичке кирген ОВ аскёбинен' камаалажып дьат. Хлордын' ла хлорпикриннин' действиези тургузала эзедюленет: дьёдюл, тыныш буулары, чилекей агары, тёштё ён'кюре, мылыраш болот. Уур туштарда ёкпё суюк немеле толуп, кату ооруй берер. Тынары сюрекей кюч боло берер.

Фосгеннин' ле дифосгеннин' действиези, хлордый ок, дье ол дьюкле 5—6 частын' бажында эзедюленет. Бу ОВ кижии сеспезине дьюук, дье олорло тынып дьат, база мынан' улам олор ёкпёгё кёптёдё кирерине аргалу, ол бойыла дьяан шыркалап корондоорына дьедимдю.

Кычыкайлаачы ОВ — олордон' анчадала характерный адамсит — элден' озо тыныштын' юстюги дьолдорынын' илдьиркей калайын — тумчукты, кедьирди корондоп, кёп база ён'кюрелю чючкюриш чыгарып, тумчуктын' суузын кёп агызып, тёштё, бююлелерде ён'кюреледип, чилекейтидып, кустурып турар.

Бу бастыразы, корондоткон кижини корондоп салган атмосферадан' чыгарала, ого болуш дьетирип салар болзо, 2—3 частын' бажында ёдё берет.

Дьаш агызар ОВ, темдектегежин, хлорацетифенон, кёбизинде кёскё действовать эдет, онон' кёс кызарып, дьашкандап, сюрекей оорузынан' эбиреде турган предметтерди кёрёр

арга дьок боло берер. Дье, корондоткон кижиге болуш эдип салар болзо, бастыра бу оорун'кай кубулгазындар бир частын' туркунына ёдө берер, онон' сон'ында изи дьок дьоголып калар.

Текшикоронду ОВ — синильный кислота, «угарный газ», — кийдире тынып турган кейле кожо ёкпөгө база ёкпё ажыра канга кирип, организмге текши коронун дьетирип дьат.

Анчадала тюрген ле уур корондооры синильный кислота, ол тургузала санааны дьылытарына ла куруларына дьетирет. Бу уур корондодорун кекедюлеерине, ёкпөгө синильный кислота кирерин дьетирбеске, канчала керек тюргенинче противогазты кийер керек.

«Угарный газла», эмезе окись углеродло, тегин дьадында сюрекей кёп корондолгылайт: мылчада, уютган', самовардан', эрте дьапкан печкеден' база онон' до ары ёскёзиле. Угарга кюйгендердин' баштары сюрекей тын' ооруп, айланып, кююни булгалып, кузуп турадылар, уур туштарда олор сагыжы чыгып, тынбай барадылар.

Военный ёйдө «угарный газ» кёп бюдюмиле дьабылу помещениелерде (дьер тураларда, узак ёйлю адыш точкаларда, керептердин' трюмында) снарядтар дьарылганынан' бюдюп дьат.

Тереге тийилю ОВ — иприт ле ёскёлөри — суюк та, буу кеберлю де турумында кайдарла

тийген болзо, кижинин' кажыла органын корондоп дьадылар.

Иприттин' буузы кёсти, ёкпёни корондойт; суюк иприт тереге тийеле, бир канча частардын' бажында торсоктор чыгарат, оной олоордын' алдында терен' балулар чыгат.

Иприт, ол кийимге эмезе ёдюкке де тийген болзо, олоорды ёткюре буу кеберлю ёделё, тереге кичинек тамчычактарла отуруп, терени корондоп салат. Иприт кижинин' кардына киргенде, ол карыннын' илдьиркей кыбынан' балу чыгарат.

ОВ-ден' коруланары

Противогаз, специальный дьабынчылар, кору кийим ле чулук кижини ОВ-ден' ижемчилю корулайдылар. Дьюкле дьан'ыс противогазты тюрген кийерине ле оны чеберлеерине юренип алар керек.

Ипритле эмезе ёскё турушкын корондоор веществолорло корондодорын ажындыра кекедюлеерине, олоорды урган, эмезе бу аайынча сезиктю дьерлерде анчадала кичеemelдю ле чебер болор керек.

Турушкындун ОВ корондогон территориянын' бёлюктерине, кору кийим дьокко, барбагар. Слер учурал болуп андый участокто болуп та калган болзогор, ёлён'гё дьерге сыран'ай отурбагар, сезиктю предметтерди тийбегер, шин'жилеп кёрбёгён дьерлерден' сууны ичпегер.

ОВ-ге алдырткандарга дьетирер баштапкы болуш

Противогаз корунын' дьан'ысла тёс сред-ствозы болуп турган эмес, дье база дьуу дьалан'ында корондоткондорго баштапкы болуш дьетиреринин' средствозы болуп дьат. ОВ онон' ары корондоорын токтодып салары — баштапкы болуш дьетирер тушта слердин' задачагар андый.

Шак мынан' улам, корондоткон дьуучыл дьемжиккен противогазту эмезе сыран'ай оны-зы дьокко табылган болзо, кей дезе ОВ тудуп турган болзо, элден' ле озо корондоткон кижинин' тыныштанар органдарын корон онон' ары корондоорынан' корууры керегинде кичеенер керек. Тургузала ого противогаз дьедип берер керек.

Корондоткондорго кийдирген противогазтар-ды адьарыгар. Ич дьанынан' олор чилекейле эмезе кускула тунуп калардан' магат дьок, онон' улам кейдин' дьюрюжери токтоп калар.

Эмди задача корондолгон кижини корондол-гон участоктон' салкын согуп турган дьер дьа-ар чыгарып апарарындаболупдыат. Дьюкле ол тужунда баштапкы болуш дьетирилер учурлу.

Кандый бир ОВ (дьашагызаачы, иприттин' буузыла база да ёскёлөриле) кёстөрин ён'кюреледип турганда, кёстөрди ару суула эмезе соданын' чейинтизиле (соданын' бир кичинек чай калбагын бир стакан сууга чейеле) дьунуп салар керек. Кёстөрди дьыжарга ла

тан'арга дьарабас. Бу олордын' турумын дьюкле коомойтыдып дьат.

Оосто, ажырымыкта кычыкайлу ла ён'кюре-лю болгондо, олорды суула эмезе содовый чейинтиле дьаяр керек.

Тумчуктын', тамактын', тыныш дьолдордын' илдьиркей калайларын кычыкайлаитан ОВ корондолгондо, индивидуальный противохимический пакетичектерде дьаткан, эмле кёптирип салган ампулдарды дьытаар керек.

Тыныш буултар ОВ-ле корондолгондор, дьен'ил де кеберлю тушта, ёштюнин' окторынан' дьажыт дьерге аргалуунча санитарды сакуп алар учурлу. Тынарын дьен'илтерге олор курларын чечип, дьепселдерин суурып, дьадып алар, дьабынып алала, энчюзинче ле бир тюн'ей тынар учурлулар. Тумчаландыра ОВ корондолгондорго, олор бойлорын канайып та дьакшы эзединип турган болзо, алдынан' бойына базарына сыран'ай канайып та дьетирбегер. Кандыйла кыймыктаныш корондолорын дьюкле тын'ыдып дьат. Тумчаландыра ОВ корондолгондор дьаантайын сооксынат, — олорды дьылузынча дьабар керек.

Окись углеродло («угарный газла») корондолгондор дьаан эмес концентрация тушта ару кейде тюрген дьазыла бередилен. Санаазын дьылыйтп, тынбай барган тушта, корондолгон кижини тургузала ару кейге чыгарала, дьепселдерин уштуп курын, дьаказын чечеле, искусственный тыныштадарын тuzаланар керек.

Суюк иприт тереге эмезе кийимге тийгенде, оны тургузала дьоголтор керек. Оны дьоголторына оройтыр болзо, торсокторды ла балуларды кекедюлеерге качан ок мёр болбос. Ипритти дьоголторына индивидуальный противохимический пакет бар. Ол кабычак, онын' ичинде марляла база ватала ороп салган 6 кабычактар, 3 шили ампулалар, марля база металлический клинок бар.

Кабычактарда тереге коронду "ОВ-ни каршузы дьок эдер суюк неме бар. Бу ОВ тереден' дьоголторына 6 кабычактын' бирюзин былчып эмезе металлический клинокло теже кадап ийер керек, онын' агып турган суюк немени ОВ корондогон дьерине уруп ийер керек. Онын' кабычактан' марляны тюзюре тартала, оныла ОВ корондогон дьерди арлап салар. Мыны дьен'илчек ле чебер эдер керек. Бир минут, бюдюн дьарым минутанын' бажында марля кургай берет. Ол тужунда экинчи кабычакты былчыгар, азийгы ок чылап такып эдигер.

Дьюстин' терезинен' коронды алар тушта суюк неме кёскё киреринен' чеберленер керек. Пакеттин' кабычактары ончозы бошой берген болзо, тере корондоор ОВ тамчыларын тереден', чеберинче, ОВ-ни тереге дьяя уймабай, ару бёслё дё арчып саларына аргалу. Мынын' сон'ында корондолгон дьерди самынду суула дьунар керек.

Кийимнин' корондолгон дьерин, суюк неме кийимди ёткюре этке дьеткенче салар керек.

Пакетте дьаткан юч шили ампулалар суюк немеле толтырылган, онын' буузы кийдире тынганда эмезе дьытаганда, тумчукта, тамакта, кедьирде ле тештё кычыкайды ла ён'кюрени токунадып дьат. Бу ампулдарла мынайда тузаланатан: суула оосты дьяяла, кёсти дьунала, он' колдын' эргегиле база ус сабарыла ампуланын' марлевый колпачекло бектеген юстюги бёлюгин былча тудуп ийер. Онон' ампуланы, марля суюк немеле кёпкёнчё, кыйындадып ийеле, ампуланы тумчукка эмезе ооско дьууктадала, 1—2 минуттын' туркунына дьытаар (кейди кийдире тынар) керек. Ён'кюрези улалып турза, 5—10 минуттын' бажында экинчи, онон' ючинчи ампуланы алала, онойып ок катап эдер керек.

Пакетте дьаткан марлянын' ёёниле кёстёрди, качан олор кандый бир ОВ-ден' ён'кюреленгенде, дьунуп дьат. Бу марля флягадагы суула кёптирилер, онын' сон'ында сууны марлядан' чыгара сыгала, онын' тамчыларын кёскё тамызып дьат.

Дьунунар-дегазационный пункт. Ол туштарда, качан тереге коронду ОВ теренин' ле кийимнин' дьяан участогын алган болзо, база противохимический пакет дьеткил эмес болзо; корондоткон кижиге дьунунар дегазационный пунктка дьедерине болужыгар. Анда оору

кижини чечиндиреле, самындап душ алдына
дъунуп саларлар.

ШЫРКАЛАТКАН КИЖИНИ КАНАЙЫП ЁСКЁ ДЪЕРГЕ АПАРАР ЭМЕЗЕ ТАРТАР

Болуш дъетиреечинин' ижине онойып ок,
качан керек тужунда, оору кижини эмдеер
заведениеге, медицинский болуштын' пунктына
аткарары керегинде кичеери кирип дъат.
Дъен'ил шыркататкандар бу дъолды алдынан'
бойлоры ёдёрине аргалу, ёскёлёри дезе ого
кожо юдежю некеп дъадылар. Кезек оору
улусты колло эмезе тартып апарарга келижет.

Болуш дъетиреечи дъеринен' колго апарары-
на ла тартып апарарына средстводор табарын
билер учурлу, база белен тажуулар дъок болзо,
колго дъуук дъаткан материалдарды: агаш-
тарды, мылтыктарды, шинельди, матрацты,
байканды, тепкишти, эжикти онон' до ёскёзин
тузаланып, тажууны эдерин билер учурлу.
Тартып апарарына абыраны, тарадайды, чанак-
ты, чананы, кемени эптеп аларын билер учур-
лу. Апарар ла тартар тужунда оору улус
кёбинче энчю турумда болор учурлу.

Оору улустар дъолдо салкыннан', дъааштан',
сооктон', тынчы изюден', чымындардан' кору-
лу болор учурлу. Анчадала дъуучыл корондоо-
чы веществодорго алдырткандарды ла кышкы
ёйдё исключениези дъок бастыраларын дъылу-
лап дъабарын кичеер учурлу.

Уур шыркалуларды ыраак дьерге апарганда ла тартканда дьолдо олорды адьарып турар керек, бойында ичер суулу ла керектю меди-каменттерлю болор керек.

Колго апарары

Дьуук дьерге шыркалаткан кижини дьан'ыс кижинин' кючиле апарарына аргалу. Мыны дьюзюн-дьуюр эптерле эдерине аргалу. Оору

кижини бир колло кучактанала, экинчизиле — курлаактан' тёмён отургуш тужынан' кучактай алала, апарарга кем дьок, бу тушта оору кижини апарачынын' мойынынан', дьурукта кёргюскен чылап, тудунып дьат.

Экинчи эп — дьюктенип апарары, бу дьурукта кёргюскениле, оору кижини апарачынын' тэжинен' кучактанып аларын, апарачы десе оору кижини такпырынан' дьемеи тудунарын некеп дьат.

Санаазы алыс оору кижини он' дьардыгарла апарыгар, оны дьарынга ичиле дьатырар керек.

Бу тушта оору кижинин' бажы бел дьаар
тёмён салактаар, буттары десе — апарачынын'
тёжинде болор. Апарачы он' колыла оору
кижинин' буттарын бойына дьаба тудуп, онын'
он' колынын' алаканынан' дьемей ороно тудуп
дыат.

Колго апарарына эки кижини тургузылган
болзо, ол тушта бирюзи оору кижини белинен'
ле курлаактан' тёмён тудуп алар, экинчизи
колдорун тизе ле ёжюннин' алдыла алат.
Апарачынын' мойынынан' оору кижини кучак-
танат.

Оору кижини отургуза да апарарга кем дьок.
Мыны эдерине апарачылардын' эки, юч эмесе
тёрт колдорунан' чалыштырып, отургуш
эдиллип дыат.

Бу дьуруктарга кёрюгөр. Бу дьуруктарда шыркататкандарды дьан'ыс ла эки кижинин' апаратан элбек тарадылу эптири кёргюзилген.

Тажуула (носилкала) апарары

Оору улусты тажуула апарары неден' де эптию. Ыраак дьерге апарар тушта, качан тартып апарар средстволорло тузаланар арга дьок болгондо, апарачылардын' тоозы тёрткё дьетирилер учурлу. Тёрт апарачы дьан'ыс тажуу болгондо, тажуу звено бюдюрп дьат, база апарачылардын' бирюзи дьааны эдип тургузылат. Бир канча звенолор санитарный дружинага биригип дьадылар.

Бир кезек шыркалулар, сыныктулар тужунда (мыкын, арка сёёк, белкенчек дьемжиктюде) база ёскё дё туштарда оору кижини кёдюрер, тюжюрери ле оны тажууга салары, оору кижини канчала керек энчюлююнче эдип, бюдюрп-лер учурлу. Мыны бюдюрерине апарачылардын' дьаанынын' командазыла, оlorдын' келиштире бирге эдери керектю. Тажууны оору кижиге коштой тургузып дьат, экинчи дьанынан' — юч апарачы турып алат. «Тудун!» командала бир апарачы оору кижинин' дьиткезинин' ле дьардынын' алдына колдорын сугат, экинчизи — курлаактын' ла отургуштын' алдына, ючинчизи — мыкынынан' ла ёжюндеринин' алдына колдорын сугат.

«Кёдюр!» деп командала оlor дьан'ыс ёйдё оору кижини кёдюреле, «тюжюр!» деп коман-

дала оору кижини, бу ёйдё тажуучылардын' дьяаны дьылдырып берген тажуунын' юстюне чеберинче дьатырып дьат.

Эдинин' сырт дьянын шыркалаган эмезе кюйген оору кижини кырынан', кезик туштарда дезе кён'көрё салар керек.

Колго апарарынын' ээжизи

—Тажуунын' кёдюрилери ле тюжюрилери дьян'ыссула, командала эдилер учурлу.

Тажуунын' дьайбан'даарынан' кыйарына апарачылар дьян'ыс алтап базар учурлу.

Оору улусты сюре буттарыла озо апарар учурлу.

Кырга эмезе тепкишке кёдюрилгенде апарачылар оору кижини бажыла озо эдип буруйла, кийин дьянындагы апарачылар тажуунын' сабын, тажуу кыйындамбазын деп, ийиндерине салып дьадылар.

Кырдан' эмезе тепкиштен' тюшкенде тажуунын' туткалары алдындагы апарачылардын' ийиндерине салылып дьат.

Оору улустарды тартып апарары

Оору улустарды тартып апарарына ёнёттийин эптеп дьазаган санитарный автомобильдер, тюрген болуштын' кареталары, Кызыл Черюде — санитарный повозкалар, санитарный автомашиналар, поездтер, самолеттор тузаланылат.

Ол туштарда, качан ёнёттийин эткен тартып апарар средстводор дьок тужунда, абыраны,

чанакты, чананы келиштире дьазаарга келижет. Дору улус аргалуунча кѣптѣдѣ энчю турумда дьакшы дьымжак тѣжѣнтилю дьаттырылар учурлу.

БАШТАПКЫ БОЛУШТЫ ДЬУУДА ОРГАНИЗОВАТЬ ЭДЕРИ

Дьууда кажыла дьуучыда тан'унын' ла противохимический индивидуальный (алдынан' тузаланар) пакет бар. Мынан' улам дьен'ил шырка болгондо, дьуучыл бойын бойы тан'уланьп аларына аргалу.

Мыны ол эдер аргазы дьок болзо, оны командирдин' дьѣбиле нѣкѣри тан'улап салар.

Дьуу аялгазы шыркалатканына болуш дьетирерине дьуучылардан' кемди-кемди айрырга арга бербезине аргалу. Ол тушта санитарлар эмезе санитарный инструктор келерлер.

Дьууда шыркалаткан кижиге болушты, бойын илелетпегедий эдип, дьатыргыза, башты кѣдюрбей, дьажытта эдер керек.

Шыркалатканга болушты дьетиреле, оны экинчи шыркаладарынан' кобыга, коктыйга, тыштын' кийинине дьажырап керек.

Шыркалаткан кижини дьажыт дьерге апарына, оны эптююнче плацка, байканга дьатыргызала, дьерге дьаба эн'ейип, оны дьжыт дьерге сюретеп апарыгар.

Апарагы-санитарлар шыркалаткан кижини повозкаларга апарып дьат. Оныла шыркалат-

кан кижини медицинский болуштын' пунктына
апарарлар.

БАШТАПҚЫ БОЛУШ ДЪЕТИРЕРИН БИЛИГЕР

Дьууда ла амыр аялгада нёкёрине болуш
дъетирери — кажыла колкючиле дьаткан ки-
жинин' обязаннозы. Шыркалаткан, кюйген,
ОВ корондолгон кижиге канчала керек эрте-
ден' болуш дъетирзегер, анча ок кёбинче толо
дъазыларына арга болор, анча ок кёбинче
будын эмезе колын кезеринен' кыйыштыра-
рына аргалу, анча ок кёбинче каннын' заражат-
ся эдеринен' кыяр арга эдер, кан заражатся
эткенинен' ёйинде болуш албаганынан' ёлгён
улустан' тоозы ас эмес.

Дье, болушты дъетирерин билерге, онын'
тёс ээжилерин билер керек. Олорды юренип
алыгар. Ол улу Советский Союзтын' гражда-
нининин' дьюрюмин дьан'ыс катап корулап
аларына аргалу. Бистин' ороондо, онын' граж-
данининин' дьюрюминен' баалу, бирде неме
дъок болгонын, ундубагар. Кизи — телекейде
эн' баштапкы социалистический государственно-
нын' алтын фонды болуп дьат.

1941 г.

Акт № 1331/7

Вкладн. л.

Ответственный по выпуску
Н. КУРАНАКОВ.

АГ 14146. Сдано в набор 10/IX-41 г.
Подписано к печати 20/IX-41 г. Об'ем
1,625 п. л. Формат 60×92¹/₃₂.
43000 зн. в печ. листе. Тираж
2000 экзempl. Цена 45 коп.
г. Барнаул, Короленко 105,
типография издательства
«Алтайская правда»
Заказ № 4113.

ИИВ. № 295

45 а.

6295/4

	Ойрот.
	1-26

Т. И. МАСЛИНКОВСКИЙ

**УМЕЙ ОКАЗАТЬ
ПЕРВУЮ ПОМОЩЬ**

Перевод на ойротский язык.